

CONSTANTIN MORARIU: "CURSUL VIEȚII MELE" (jurnal)

Mihai Iacobescu

1. **Identificarea și publicarea documentelor privitoare la istoria Bucovinei** în timpul stăpânirii habsburgice reprezintă o problemă dintre cele mai actuale și de perspectivă. Prioritatea rezolvării acesteia, **sine ira et studio** este cerută în prezent, în condițiile prăbușirii lagărului socialist și a imperiului sovietic, poate mai mult ca oricând, fiindcă beneficiarii de azi ai politicii expansive țariste sau staliniste - ne referim și la cei ce se erijează în moștenitorii imperiului moscovit, ucrainenii - care au inclus arbitrar în frontierele țării lor părți din Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herței și care se străduie să fabrice "documente și argumente" prin care să justifice chiar și rapturile teritoriale rezultate pe baza înțelegerii secrete dintre Stalin și Hitler, prin Pactul Ribbentrop-Molotov. Un exemplu, care dezonorează istoriografia ucraineană recentă și care arată că vechile metode de abordare părtinitoare și denigratoare a adevărului istoric continuă să fie utilizate o constituie republicarea și difuzarea într-o ediție de masă, ca un manual oficial pentru toată regiunea Cernăuți a **Istoriei Bucovinei**, vol. I (1991) și II (1994) a lui Arkadie Jukowski, lucrarea fiind publicată anterior, după 1956, în plină epocă stalinistă, la Paris, Philadelphia și Detroit¹.

Cum adevărul istoric, oricât ar fi de complex, de discutat și controversat este unul singur și pentru români și pentru ucraineni indiferent în ce măsură este astăzi convenabil unora sau altora, credem că eforturile pentru reliefarea, clarificarea, apărarea și afirmarea acestui adevăr trebuie să aibă la bază documentele vremii și nu dorințele subiective ale generației actuale.

2. **Un filon încă insuficient explorat până azi îl formează mărturiile de epocă** ale celor ce au trăit efectiv, nemijlocit în anii stăpânirii habsburgice. Semnalăm într-o lucrare anterioară² acele valoroase **Scurte observații asupra Bucovinei** ale lui Ion Budai-Deleanu, consilier la Curtea de Apel din Lemberg, care a străbătut de mai multe ori acest teritoriu la începutul veacului al XIX-lea și a fost însărcinat să facă un raport către guvernul Galiei despre realitățile istorice, cadrul fizico-geografic, bogății, populație, așezări, aspecte ce privesc viața social-politică și economică, administrația, justiția, cultura. religia³.

Din aceeași perspectivă semnalăm în rândurile ce urmează - în speranța că în viitor va apărea integral - jurnalul lui Constantin Morariu (1854-1927), intitulat **Cursul vieții mele**, manuscris păstrat la Suceava, în biblioteca Octaviei-Leca

Morariu⁴.

Scris cu cerneală neagră, pe un caiet mare, cu foi veline, legat în coperti groase și cu o etichetă, pe care aceeași mână a scris, cu litere mult îngroșate, **Cursul vieții mele** (sub care Leca Morariu, fiul autorului a adăugat Mss.A. fiindcă există și un text Mss.B. în limba germană), jurnalul cuprinde în total 280 pagini numerotate; din acestea 260 formează textul propriu-zis, care se încheie la sfârșit cu un cuprins, cu lista lucrărilor apărute individual și a publicațiilor la care Constantin Morariu a colaborat, cu diverse articole și studii - toate întocmite de către autor.

Textul este structurat în mai multe capitole, care privesc: originea familiei, arborele genealogic, copilăria, anii de școală (cea primară, pe care a urmat-o la Mitocul Dragomirnei, cea normală - la Suceava, iar gimnaziul și seminarul teologic - la Cernăuți), procesul Arboroasei, căsătoria, etapele în care a slujit ca preot la Toporăuți (1878-1885), la Cernăuți (1885-1895) și la Pătrăuți (1896-1917), pribegia în timpul primului război mondial (inițial în Moldova, la Huși, apoi la Elisabetgrad și în cele din urmă la Chișinău, în Basarabia). Jurnalul se încheie cu rândurile ce se referă la ultimii ani de viață, reîntoarcerea sa în Bucovina, reluarea activității sale ca preot și consilier consistorial, îmbolnăvirea sa și pensionarea în vara anului 1924; participarea în 1925 la sărbătorirea lui Ion Nistor, cu prilejul împlinirii a 49 de ani de la nașterea acestuia și discursul rostit de Constantin Morariu. Cea din urmă însemnare din jurnal este din 14 februarie 1926, când are o scurtă convorbire cu Vladimir Filipovici, medicul său. Pe ultimele pagini Constantin Morariu notează titlurile a 44 din scrierile sale, tipărite separat, în ordine cronologică și 139 de articole și studii apărute în diverse publicații, de pe întreg spațiul locuit de români.

3. Din textul jurnalului, din cele 260 pagini, în timpul vieții lui Constantin Morariu **au apărut**, în "Viața Românească" la Iași, în 1906 și 1907 fragmente referitoare la lupta pentru apărarea limbii românești în Bucovina⁵ și despre "gazeta populară Deșteptarea"⁶, circa 9 pagini din manuscris; după moartea lui Constantin Morariu, fiul său, Alexandru-Leca Morariu a reprodus, între anii 1927-1930 alte 35-37 pagini, în diverse publicații și anume "Floarea Soarelui", "Făt-Frumos" și "Junimea Literară". Fragmentele publicate de Leca Morariu se referă la anii copilăriei și ai studiilor, procesul Arboroasei și lupta pentru apărarea limbii române⁷. Deși nu reprezintă nici a 6-a parte din textul jurnalului, fragmentele publicate sunt, fără îndoială, printre paginile cele mai valoroase. Însă, azi, utilizarea informațiilor din fragmentele publicate este cu atât mai anevoioasă, dacă nu chiar imposibilă, cu cât colecțiile publicațiilor apărute la Cernăuți, distruse în anii epocii staliniste, nu se mai găsesc decât cu mari dificultăți, parțial la Biblioteca Academiei și tot parțial la Suceava. Apoi, unele fragmente publicate de Leca Morariu au fost fie prescurtate, fie ușor "îndreptate", față de textul original.

Față de tot ce s-a scris despre viața și activitatea lui Constantin Morariu - de către Constantin Loghin⁸, Dimitrie Marmeliuc⁹, Romulus Căndea¹⁰, Vasile Grecu¹¹, Nicolae Iorga¹², Gheorghe Cardaș¹³, Petru Iroaie¹⁴, Ion Gherghel¹⁵, V. Loichița¹⁶, I.E.

Torouțiu¹⁷ sau în sintezele apărute pe plan central¹⁸ sau local¹⁹ - jurnalul, în integralitatea sa, are o dublă semnificație. Pe de o parte permite să se reconstituie, în toată complexitatea și bogăția ei, personalitatea lui Constantin Morariu, ca preot, ca animator și îndrumător al activității culturale pusă în slujba celor mulți, a oamenilor de rând, ca poet, scriitor, traducător, istoric, ziarist, inițiator și conducător al "gazetei pentru popor", "Deșteptarea" (1893-1904), apreciată pe bună dreptate ca fiind "cea mai bună gazetă pe care intelectualul român a pus-o cândva în mâna țaranului"²⁰, nu numai în Bucovina, ci în întreg spațiul locuit de români²¹. Inițiativele sale sunt, însă, cu mult mai numeroase. Pe de altă parte, multe din informațiile jurnalului ne ajută să completăm, să nuanțăm imaginea reală, complexă, sinuoasă a Bucovinei în general, ca și a unor aspecte concrete și personalități ale vieții spirituale în special (între care cea a unchiului său, Silvestru Andreievici Morariu) între anii 1875-1914 și aceasta este latura cea mai valoroasă a lucrării lui Constantin Morariu. Mai mult încă, lucrarea ar merita publicată integral și pentru un alt fapt: pentru întreaga preoție de azi și de mâine jurnalul ne dezvăluie un model unic pentru modul în care Constantin Morariu și-a înțeles și slujit biserica, profesia, ca veritabil păstor și educator sufletesc al semenilor.

Să pătrundem, aşadar, împreună în câteva din elementele valoroase ale jurnalului.

4. În legătură cu familia Morărenilor - care, atât prin numărul mare de cărțurari pe care i-a dat (Constantin, Leca, Aurel, Victor, Silvestru Andreievici Morariu, unchiul autorului de jurnal), cât și prin rolul însemnat în istoria Bucovinei, nu poate fi comparată decât cu cea a Hurmuzăcheștilor²² - avem surpriza să aflăm, din jurnal, că, atât Constantin Morariu, cât și unchiul său Silvestru Andreievici Morariu știau și aveau dovezi sigure că această familie descinde "de la contele polonez Andrei Kwiatkowski (Florescu), care în luptele cu rușii, de pe timpul împărțirii Poloniei fu prins de către aceștia ca general și din prinsoare a izbutit să fugă, travestit în haine țărănești, până la Mitocul Dragomirnei, unde și-a făcut o moară cu șase pietre, raritate pe atunci în tot Orientul" și "după moara aceea, numită Moara de la nisip, i-a rămas conumele de Morariu". Acea moară - pe care și Constantin Morariu a văzut-o cu ochii săi, pe când era copil - se afla "pe pâraul Huc, nu departe de Țancanii Noi"²³. Descendența poloneză, legendară sau reală are însă mai puțină însemnătate; esențial este faptul că toți Morărenii s-au identificat cu idealurile și activitatea neobosită pentru apărarea, dezvoltarea și afirmarea ființei naționale a românilor din Bucovina, remarcându-se ca patrioți înflăcărați, propovăduitori ai limbii, culturii și istoriei naționale, trudind cu perseverență și competență pentru emanciparea social-economică și cultural-politică a bucovinenilor.

Tatăl său, Gheorghe Morariu era fiul economilor Toader și Maranda Morariu; se născuse la 8 ianuarie 1818 și urmasse școala normală la Suceava, pe vremea aceluia director de tristă faimă, Theil, "cel ce îi pedepsea pe școlarii români pentru vorba lor moldovenească, cu atârănarea unor chipuri de măgari (din hârtie, n.n.) la

grumaz", scoțându-i în fața clasei și obligându-i pe colegi să-i scuipe și să-i batjocorească²⁴. Gheorghe Morariu a practicat multă vreme serviciul de cantor bisericesc, în mod deosebit în Cernăuți, "rămânând de atunci cantor bisericesc în Mitoc, până la moartea sa la 6 decembrie 1892". Mama sa, Maranda, era fiica economilor Vasile și Ana Hrișcă, din Mitoc; ea se născuse în 1824 și se căsătorise cu Gheorghe Morariu la numai 15 ani. Părinții au avut în total 16 copii, dintre care 11 au murit la o vârstă fragedă, iar Constantin era al treilea din cei 5 rămași în viață. Casa părinților era "o casă veche, de lemn, cu ferești mici, cu tindă și două odăi" și era "acoperită cu paie"²⁵.

5. Atmosfera lumii rurale este surprinsă în jurnal prin câteva elemente reprezentative.

Din "ceața copilăriei" Constantin își amintește, cum, în serile lungi, de iarnă "opaițul ardea pe muchea cuptorului" și "mama ședea pe vatră și torcea" sau aveau loc "șezători de tors" și "meștera poveștilor la prilejuri de acestea era Floarea lui Strugariu", care "povestea cu atâta farmec, încât noi, copiii, n-o lăsam nici să se răsuflă"²⁶.

În cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea, la Mitocu-Dragomirnei "industria" casnică era încă în floare și țărani îi satisfăceau aproape toate trebuințele vestimentare cu produsele acestora: "semănatul cănepei, al inului și haldanilor era la noi așa de obișnuit ca și semănatul păpușoiului. Culegându-se și îmblătindu-se sămânța, fuioarele se puneau la topit în pâraul Huc, de lângă Lipoveni, ori în apa Sucevei"; apoi urma activitatea de prelucrare cu acel întreg arsenal de unelte țărănești străvechi: "prin melițoi, meliță, ragilă, piepteni și perie, iar la lână prin piepteni și fușalăi, se alegeau fuioarele, paciușele, câlții și bucii, apoi toată iarna era de tors, de rășchirat pe rășchitor ori pe caleap, de zolit torturile, de pus pe vâtelniță, de făcut gHEME și de dat pe urzitoare. Primăvara începeau a boi torturile cu calacan, coajă de pădureț, sovârf, draghiță etc. Gardurile de pe lângă ogradă erau pline de fuioare topite în apă, ca să se usuce la soare. Și-apoi stative în casă și fel de fel de ițe, vătale, spete, fuscei, îmblători, scriptji, tălchici, suveici, meledeți, ori se rup fire, ori se fac lătunoaie de ștergere ori de prosoape în 3, 4, 5, 6 ițe cu burangic, bumbăcel, bumbac; atâtea valuri de pânză de bumbac, de fuior, de câlți; atâtea lăicere de lână ori de buci; atâtea țesături de sumane, de desagi, traiste, saci și țoluri"²⁷.

Pe când începea să meargă la școala primară, pe la 1861, Constantin găsea în casa părintească "multe cărți", adică: "Psaltirea, Ceaslovul, Octoihul, Floarea darurilor, Alfavita etc", cărți legate mai mult de activitatea cantorului, care îl ținea "aspru la carte" și îl învăța "slovenie", trăgându-l frecvent de urechi, încât mamă-sa îi lua cartea din mâini și-i zicea, plângând: "fugi, măi, că te-a zăluzi de cap!"²⁸

Satul își avea încă "doftoroaicele" sale: "și cum Floarea lui Ion Strugariu era meșteră la povești, așa baba Pruna era meșteră la leacuri. De dureri de stomac mă trăgea cu untură pe pânțele, zicând că-i vătămătură; de gâlci mă descânta cu busuioc, învălit într-o petecă cu care șterseseră ouă roșii de Paști; de diochi îmi

stângea cărbuni, și de multe alte beteșuguri ea îmi lua trehna, cum se zice, ca și cu mâna; dar, când nici baba Pruna, nici "cititul cu Psaltirea" nu erau de leac, tatăl său "intra în casă cu un doftor din Suceava"²⁹, semn că și elementele de progres începeau să pătrundă în lumea satelor.

În deceniul al șaptelea al veacului trecut, școala primară din Mitocu-Dragomirnei se afla improvizată într-o casă țărănească "plină de copii", unde a funcționat doar în primul an; într-al doilea s-a mutat "în casa șvabului Lauer", iar "în anul al treilea școala fu din nou strămutată în casa lui Nică Saghin". Învățătorii se schimbau aproape tot atât de des ca și localurile; în primii doi ani, lui Constantin Morariu - care, după numele bunicului său Andrei, a fost înscris Andreevici (până în 1869, când mai mulți Morăreni, între care și Silvestru Andreevici au cerut schimbarea numelui în Morariu) - i-a fost învățător Vasile Rac, iar în ultimii ani Gheorghe Bocancea, amândoi români. Carte se învăța - ne informează autorul jurnalului - "mai ales pe vreme de iarnă", dar copiii se temeau de școală, fiindcă unii săteni "ziceau că au să mă bată cu vergi de mesteacăn pârлите în para focului și au să mă puie în genunchi, pe grăunțe de hrișcă, de mi s-o beli pielea și mi-o curge sânge"³⁰.

Sărbătorile din timpul anului, cu ritualurile și datinile intrate în obișnuința sătenilor s-au imprimat în mintea copilului ca evenimente cruciale: "cine mai poate uita - se întreabă Constantin Morariu - farmecul ce le aduc colindele, umblatul cu steaua, cu Irozii și cu malanca, ori Paștile cu oăle roșii și cu scrânciobul, ori Sf. Gheorghe cu brazdele verzi din donițe, de pe stâlpii porților și pe prispe, în care sunt înfipite câte o crenguță verde de răchită, și datina urzicatului celor ce nu se scoală dimineață în ziua aceea, ca să nu fie leneși în decursul anului - și Duminica Mare, cu ramurile de tei, prin casă și la streșinile casei, și câte altele"?³¹

6. Viața lui Constantin Morariu n-a fost deloc nici ușoară, nici liniară, ci plină de sinuozități și adversități, izvorâte, atât din capriciile și rigorile administrației habsburgice sau din intrigile și răutățile semenilor, cât și din nenorocirile care s-au abătut asupra propriei familii.

Născut la 20 aprilie 1854 la Mitocul Dragomirnei și-a făcut studiile primare la "școala poporală" din sat, între anii 1862-1866. A urmat apoi "școala normală capitală", gimnaziul și liceul greco-ortodox din Suceava, între anii 1866-1874. Aici a simțit din primele zile "cât de greu" îi venea, "la școala cu limba nemțească, în care erau predate toate obiectele, afară de religie și limba română". Directorul, Mitkiewicz l-a avertizat din semestrul întâi al primului an de studiu că "nu mă lasă la gimnaziu, dacă nu voi trece examenul din toată gramatica nemțească"³². Dar orele de răgaz, destinate învățaturii erau, adesea, "înghițite" de treburile săvârșite în favoarea gazdei sale, chiar dacă gazda era propriul său unchi: "tăiam lemne, aduceam apă de la Șipot, cu coafele în mâini ori pe coromâslă, măturam și ștergeam colbul prin odăi, spălăm podelele, curățam încălțămintele unchiului și ale bunicii, frământam pâine, spălăm blidele, frecam cratițele, furculițele și sfeșnicile, mergeam în târg după toate cumpărăturile, iarna căram lemne prin odăi și făceam

foc în sobe, mai pe scurt lucrăm tot ce trebuia". Totuși, prin sânguința și rezultatele dovedite la învățătură, câștigă "un stipendiu de 84 de florini pe an din Fondul religiosar"³³, stipendiu pe care l-a păstrat până la terminarea studiilor la Suceava. Se preocupă, încă din timpul studiilor gimnaziale de îmbogățirea cunoștințelor de limbă, cultură și istorie națională; în acest sens, cum la Suceava, elevii "din clasele superioare aveau o societate cu o bibliotecă de felurite cărți și foi (publicații, n.n.) românești", devine membru al acesteia și - notează el în jurnal - abia de atunci am început mai cu temei a mă dezvolta și în limba maternă, încât, colegii mei de clasă la prilejuri festive, de pildă la maialuri³⁴ ori când trebuia să-l felicităm pe vreun profesor român de patronul său, pe mine mă însărcinau cu ținerea orațiilor³⁵.

În clasele gimnaziale și liceale elevul Constantin Morariu are profesori excelenți - ca Tarasius Lucyk la greacă și latină, Blasius Knauer la istoria naturală, Dimitrie Isopescu și Nosievici la matematici și la cântare - dar și alții, care îi lasă o impresie detestabilă, ca directorul Limberger, care predă zoologia și ca dascăl era "un pedant nesuferit, un adevărat ucigător de spirit", care "pe elevii români îi prigonea sistematic"; acest "românofag" a desființat societatea culturală a elevilor români din liceu și "a sechestrat toată biblioteca ei", iar când bănuia pe cineva că citește clandestin publicații românești îi striga: "dumneata cetești gazete valahe? Dacă cetești gazete valahe, apoi du-te în Valahia!"³⁶

Acest tratament discriminatoriu, această restricție de a citi în limba maternă în chiar cea mai glorioasă dintre fostele capitale de odinioară ale Moldovei l-a făcut pe elevul Constantin Morariu să trăiască în vacanțele petrecute la Mitocu-Dragomirnei primele nopți de neliniște: "dormeam în fânul din podul grajdului și nopți întregi, până la revărsatul zorilor dimineții, somnul fugea de mine, din pricina gândurilor la soarta ilotică³⁷ a neamului nostru, la nesfârșitele nedreptăți și nevoi suferite de acest neam din partea străinilor"; și, consideră autorul, că, încă de pe băncile școlii gimnaziale "nici o durere nu m-a chinuit cu atâta necruțare în toată viața, ca durerea de starea cea mizeră a neamului nostru"³⁸.

Între 1874-1878 Constantin Morariu își continuă studiile la Cernăuți, la "Institutul teologic arhiepiscopesc", care, din 1875 se transformă în Facultatea de teologie, în cadrul Universității "Francisc Iosif", proaspăt înființată, la un veac de la anexarea nordului moldav de către habsburgi.

7. Procesul Arboroasei. Când, în toamna aceluiași an, 1875, se constituie primele societăți academice studențești, Constantin Morariu devine secretar al "Arboroasei" - președinte fiind Ciprian Porumbescu, vice-președinte - Zaharia Voronca, iar Orest Popescu și Eugen Sireteanu - membri în comitetul de conducere al acesteia.

Preocupările și inițiativele membrilor acesteia, de-a cultiva și apăra limba română, de-a-și însuși și răspândi literatura și istoria națională au atras, după mai puțin de doi ani de la înființarea societății, intentarea, de către autoritățile habsburgice, a celui faimos proces public membrilor comitetului de conducere.

Procesul Arboroasei³⁹ ocupă în jurnal un loc important - și este și firesc,

fiindcă îl marchează și stigmatizează pe Constantin Morariu, în ochii cercurilor administrației imperiale, pentru tot restul vieții.

Dacă la școala normală din Suceava Constantin Morariu era preocupat de problema învățării și însușirii limbii germane, condiție **sine qua non** pentru a rămâne și continua studiile, la facultatea din Cernăuți îl chinuie de la început gândul necunoașterii corespunzătoare a limbii materne: "În anul întâi al studiilor teologice îmi era rușine de mine însumi că-mi venea cam greu să învăț obiectele în limba română, de aceea mi-am propus să nu mai citesc nemțește, ci numai cărți și foi românești". Și, tocmai de aceea "studenții români de la toate facultățile au înființat Societatea academică Arboreasa, al cărei secretar a devenit autorul jurnalului, iar președinte - Ciprian Porumbescu, care, ne informează Constantin Morariu era și "dirigent al corului societății" și totodată "sufletul ședințelor sociale". Comentând împrejurările în care s-a ales comitetul Arboreasei, autorul jurnalului nu ezită să relateze și un fapt trecut cu vederea de alți istorici ai Arboreasei⁴⁰: invidia și lupta unor colegi pentru a acapara principalele funcții de conducere: "studenții civilști", de la celelalte facultăți, deși se aflau în minoritate s-au bătut să preia conducerea societății, cerând consistoriului ortodox și chiar episcopului Silvestru Morariu să interzică "alumnilor" teologi primirea în societate. Aflând despre aceste uneltiri, Ciprian Porumbescu "ambitios cum era, s-a retras cu totul din societate, împreună cu toți colegii săi din anul al IV-lea, între care erau cei mai buni coriști; și astfel Arboreasa o încheie cu frumoasele ei conveniri sociale, de mai înainte. Mare durere simțeam eu - ne relatează Constantin Morariu - din pricina acelei neuniri, care dădea apă la moară potrivnicului nostru rector seminarial, ruteanul Ilie Filipowicz, din a cărui cancelarie, de câte ori îi duceam anunțul în scris pentru vreo ședință a Arboreasei (deci: totul trebuia să se știe și să se aprobe! n.n.) niciodată nu ieșeam fără să-mi fi zis: "Ce vă trebuie D-v. o societate la un loc cu civilști? Ei să-și aibă societatea lor și D-v. deosebit!". Prin urmare și funcționarilor superiori ruteni, ca și celor austrieci, deviza **divide et impera**, dezbină și stăpânește, le era foarte convenabilă. Numai că, în cele din urmă a biruit unirea, înțelegerea între studenții români, indiferent de la ce facultate erau: "în urma unei rușinoase demisiuni a președintelui civilist al Arboreasei, Ciprian i-a luat locul, după vreo patru luni, începând a face minuni în direcția înaintării societății. Ședințele noastre sociale nu mai erau simple conveniri studențești, ci manifestații ce grupau în jurul lor publicul cel mai distins". Constantin Morariu își trimite cititorul jurnalului la corespondența sa în "Familia" pentru a-l informa despre activitatea și succesele Arboreasei⁴¹. După luarea conducerii societății de către Ciprian Porumbescu, aflăm din jurnal, "mergeau treburile de părea că nu-i a bine; și binele ne-a și părăsit în scurtă vreme"; tocmai în zilele ofensivelor românilor la Grivița și Plevna, autoritățile habsburgice au inițiat la Cernăuți: cercetarea și percheziționarea arhivelor Arboreasei, de către "concepistul gubernial Steiner", care a confiscat unele documente, între care scrisoarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din București, cu care - ne informează secretarul și deținătorul arhivelor societății, Constantin

Morariu, "căpătasem 200 de franci în scopul înăvuirii bibliotecii"; anchetarea membrilor comitetului Arboroasei, de către același "Steiner, împreună cu consilierul consistorial Ilasievici"; arestarea, în ziua de 15 noiembrie 1877 a lui Constantin Morariu, Orest Popescu și Eugen Sireteanu, studenți în anul al IV-lea și Zaharia Voronca, din anul al III-lea de teologie, operațiune efectuată de "slujbașul evreu Straucher de la tribunalul penal din Cernăuți", care "a venit la seminar pe la orele 19,30 cu panduri înarmați și ne-a dus în trăsură închise la temniță (...), trăgând și un cordon de soldați împrejurul reședinței mitropolitane pentru eventualitatea că am fi încercat să scăpăm cu fuga. Ciprian fu adus la temniță din casa sa părintească de la Stupca, de către jandarmi".

Tratamentul aplicat celor acuzați și condițiile din închisoare sunt relatate astfel: "Pe toți ne-au închis în celule separate, împreună cu cei mai mari făcători de rele. Eu eram închis la un loc cu un armean ce făcuse moarte de om și cu un iudov și un băiat din Ceahor, întemnițați pentru furturi. Băiatul avea pe el cămașa și izmenele pline de păduchi, încât, unde puneam mâinile, ucidea neconținut. Chilia părea a fi zugrăvită de sângele ploșnițelor ucise, și, când iarna au făcut întâiași dată foc în sobă, ploșnițele mișunau pe ea mai dihai decât furnicile într-un mușuroi. Spiritualul nostru, Mihail Dracinschi, a intervenit în afacerea aceasta la președintele țării și al tribunalului, și, ca urmare pe mine m-au dus în spitalul temniței, unde a doua zi de dimineață mi-au curățat perina de niște păduchi albi și mari, ca și cum a-i curăța mulțime de omizi de pe frunzele de varză". Și totuși o concesie modestă li s-a făcut: "Lui Ciprian i se încuviințase vioara și mie flautul și amândoi corespondam din chiliile noastre, prin signale ca cele ale trâmbițelor militare"⁴². Cu aprobarea semnată de "judele de instrucție, românul Zotta", autorul jurnalului reușește să-i trimită din temniță logodnicei sale o scrisoare, împreună cu textul unei arii, "născocită în amurgul serilor, pe flaut, fiindcă, cei cinci arboroseni, pentru a sfida propria lor situație și a nu se lăsa cuprinși de gânduri negre, nu se sfiau să înjghebeze și câte-o horă.

Procesul celor cinci studenți români din conducerea Arboroasei este publicat numai în foaia germană "Bukowina"⁴³ din Cernăuți; de aceea, Constantin Morariu se simte îndatorat să precizeze că, procesul "a durat de Vineri, 1 februarie, până duminică, târziu, noaptea, pe 3 februarie 1878, fiind sala de pertractare neobișnuit de plină de public, mai ales din starea preotească", fiindcă întreg comitetul era format din studenți români de la facultatea de teologie.

Completul de judecată "era compus din președintele Bendelea, consilierul Gertlinger și adjunctul Goian, ca votanți și ascultantul Pridie ca grefier. Ca jurați funcționară: Ignatz Ehrlichau, Adolf Honius, Heinrich Kipper, Dr. Alois Handl, Johann Bolusiewicz, dr. Vitus Graber, Sender Margulies, Gregor Jakubowicz, Ludwig Kornelsohn, baronul Alexandru Vasilco, Josef Gorzer și Wilhelm Szaikowski, iar ca locțiitor Josaf Gregor".

Desfășurat în condițiile în care în toate provinciile românești, inclusiv în Banat, Transilvania și Bucovina aflate sub administrația habsburgică, acționau

comitete de solidaritate cu cei ce luptau pentru cucerirea independenței de stat a României, în timp ce guvernul de la Budapesta și cercurile imperiale de la Viena susțineau "cauza integrității Porții Otomane", spre a contracara expansiunea Rusiei în Balcani, procesul a stârnit și simpatia unor personalități progresiste din cadrul justiției imperiale; așa se și explică faptul că, "cei mai vestiți avocați din Cernăuți, Dr. Rott, Dr. Tabora și Dr. Atlas au primit apărarea noastră, a celor cinci, ca o afacere de onoare, adică fără nici o renumerație. Ei au cercat toate mijloacele să fim puși în libertate și, în același scop, mărinimosul boer din Stupca, răposatul Alecu, cavaler de Popovici, și-a oferit drept cauțiune toată moșia sa, dar în zadar", fiindcă, apreciază autorul jurnalului, "pe temeiul unor bănuieli cu totul fictive, am trebuit să stăm închiși 11 săptămâni".

Actul de acuzare cuprindea, totuși, următoarele învinuiri: legăturile Arboreasei cu Ministerul Cultelor și Instrucției din București, "în scopul subvenționării societăților române din Austro-Ungaria" și mulțumirea exprimată de arboreseni, "de frații detrunchiați de la comuna maică", printr-o scrisoare ce se încheia cu lozinca: "Trăiască națiunea română!" Procurorul acuza, de asemenea și hotărârea celor cinci arboreseni, care "au decis, într-o ședință din 30 septembrie 1877, ca, din incidentul doliului secular al anexării Bucovinei la Austria, să se exprime condoleanța, trimițând primăriei din Iași (...) o depeșă telegrafică", în care se scria că "societatea junimii române din partea detrunchiată a vechii Moldove, trimite condoleanțe membrilor săi pentru apărătorul decapitat", adică fostul domn Grigore al III-lea Ghica, ucis de turci, cu complicitatea morală a diplomaților habsburgi, la 1 octombrie 1777, la Iași, fiindcă se opusese ocupării și anexării nordului moldav, Bucovinei⁴⁴.

În "actul de acuză" se considera că, prin cele două telegrame trimise la București și Iași, cei cinci arboreseni "au cerut, deci în public, înaintarea mai multor oameni și în scrieri răspândite ce ațâțau la dezgust și ură în contra unității de stat a imperiului și a administrației statului Austriei și așa au comis crima tulburării liniștei publice", fapt ce, în conformitate cu legislația imperială poate atrage după sine pedeapsa "cu temniță grea, de la 1 până la 5 ani".

Unul dintre avocații apărării, Dr. Rott, invocând în fața instanței drept scuză pentru arboreseni entuziasmul și imprudența tinereței, arăta că și el a fost "odată, tânăr, ba chiar foarte tânăr" și ca student vienez a luat parte "la întreaga revoluție vieneză" de la 1848, dar, că, ulterior a devenit "cetățean liniștit și pașnic".

Analizând motivele acuzării, Dr. Rott relevă că, după ce va "delătura totul ce nu-i esențial", îi va rămâne să dovedească faptul că "ceea ce rămâne nu poate fi o crimă"; Dr. Rott surprindea unele premise contradictorii de la care a pornit procurorul în fundamentarea rechizitoriului său: în concepția procurorului, "serbarea lui Ghica în România (organizată la Iași, cu prilejul dezvelirii unei statui închinată memoriei domnului martir, n.n.) e înscenată cu scopul de a prepara zmulgerea Bucovinei de la Austria" și "serbarea lui Ghica e identică cu tendința de recâștigare a Bucovinei"; dar, ulterior, procurorul "a rectificat singur această aserțiune", ușurând

sarcina apărării de a demonstra că "o identificare a decapitării lui Ghica cu anexarea Bucovinei e absolut imposibilă".

Dr. Rott relevă - scrie autorul jurnalului - că Austria nu ar putea fi învinuită de complicitate morală în asasinarea lui Ghica fiindcă, așa cum se știe, "convențiunea dintre Poarta Otomană și Austria a fost încheiată la 7 mai 1775, iar moartea lui Ghica a survenit în octombrie 1777, prin urmare la doi ani și jumătate mai târziu". Admițând aceasta, Dr. Rott aduce în sprijinul opiniei sale poziția duplicitară a lui Ghica; Dr. Rott citează "colecția de documente istorice române a mareșalului nostru Eudoxiu Hurmuzachi", din care reiese, pe de o parte, că, "Ghica orîșicum s-a opus să cedeze Bucovina", iar, pe de altă parte "a cercat singur felurite mijloace pentru a accelera și a înlesni afacerea", citând, în acest scop "o scrisoare a lui Ghica din 12 februarie 1775, adresată internunțului austriac W. Thügut, prin urmare înainte de convențiune și în scrisoarea aceea Ghica își oferă serviciile sale și îl recomandă pe socrul său Iacovache Rizo drept mijlocitor între sine și guvernul austriac"; ori, "acel socru al lui Ghica - declară la proces Dr. Rott - a adus cele mai excelente servicii Austriei"⁴⁵. Dr. Rott face, în continuare, dovada duplicității lui Ghica și analizează în detaliu diverse documente de epocă, din care ar reieși motivul asasinării domnului Moldovei de către turci. Întrebându-se dacă, "în Bucovina (la 1877, n.n.) sunt cercuri care ținesc la despărțirea Bucovinei de Austria", Dr. Rott nu neagă faptul că "în România sunt astfel de cercuri" și că "acolo, în România este un partid cu scopul acesta", dar, precizează avocatul apărării "partidul acela e numai în popor, dar cu totul sigur nu în guvernul român", că "Austria noastră trăiește în prietenie cu guvernul român": ca dovadă, zice Dr. Rott, este "convenția comercială" din 1875 și "consulul României e la Viena și cel al Austriei la București" și "aceste relații amicale vor deveni și mai amicale"; presa vieneză oficială, citează Dr. Rott, relevă "identitatea intereselor României și ale Austriei". Apoi, adaugă Dr. Rott "în Bucovina este un partid național român, fiindcă sunt români în Bucovina" (dar, precizăm, la această dată nu exista oficial un partid național român în Bucovina!).

Fiind încă adeptul unor opinii democratice, fostul revoluționar de la 1848, avocatul Dr. Rott, amintind principiile care ar trebui să guverneze în imperiu, apreciază că "principiul cel dintâi este să lăsăm fiecărei națiuni, relativ la năzuințele ei naționale același teren de libertate ce îl pretindem noi înșine" și "dacă românii se bucură de asaltul redutei Grivița, aceasta e aceeași bucurie ce eu și fiecare german am avut-o la succesul germanilor în războiul franco-german, ce a avut-o fiecare italian la ocuparea Romei și la constituirea unității Italiei". Pentru a spulbera acuzațiile procurorului că cei cinci arboreseni se fac vinovați de activitate iredentistă, pentru a obține achitarea inculpaților, avocatul apărării Dr. Rott compară situația românilor din imperiu cu a românilor din România și se întreabă, cu o anumită naivitate, care, în fond exprimă încrederea și optimismul ce domneau încă la 1878 în cercurile imperiale, în stabilitatea și soliditatea alcătuirii multinaționale a Austro-Ungariei: "Nu sunt crescuți bucovinenii noștri, de la naștere,

de la părinții și moșii lor, atât de intim în referințele austriece, încât fără cele mai simțitoare pierderi și daune, ar fi absolut imposibil a încerca o schimbare teritorială? Cine cu mintea sănătoasă dintre românii bucovineni ar mai putea avea astfel de pofte de anexare? S-ar bucura, poate, boerii, dacă prețul moșiilor și veniturile lor ar scădea cu a patra parte? Ori ar avea un folos țăranul ori poate să-i bănuim chiar țăranului nostru că el ar avea astfel de pofte ori poate chiar preotului, ca să ajungă vremea votării unei legi că fondul religiosar bucovinean e proprietatea statului român, ori ca să fie și el așa ca figurile preoțești de acolo, pe care le vedem în călătorii și care se deosebesc mult de preoții noștri bine hrăniți, bine dotați, care umblă în echipaje elegante, au salar bun și alte venituri mari și grase, bisericеști?" Între altele avocatul constată că, între toate acuzațiile care rămân valabile, "singurul cuvânt **detrunchiat** nu e la locul său", dar, dacă în telegramele lor, atunci când se referă la Bucovina, arboresenii o socot "o parte a Moldovei", zice Dr. Rott, "este doar un fapt istoric că Bucovina a fost parte a Moldovei"⁴⁶ - adevăr pe care stăpânii de azi ai unei părți a Bucovinei nu mai vor să-l admită oricât de elementar părea atunci pentru oricine!

8. Fenomenul rutenizării Bucovinei reprezintă un alt aspect major ilustrat în paginile jurnalului.

Fie la Cernăuți, în timpul celor patru ani de studii teologice (1874-1878), pe care le absolvă cu apreciere maximă, "exelență unanimă"⁴⁷, fie ca preot ajutător la Toporăuți (1878-1885) apoi iarăși la Cernăuți, slujind la biserica Sf. Paraschiva (1885-1895), Constantin Morariu este cutremurat și revoltat de modul în care "curgerea rutenizării își urma între ei (românii, n.n.) calea în toată liniștea" și cât de "tristă era atunci îndeobște starea românilor bucovineni și în special a intelectualilor"; pe de o parte, unii intelectuali - și autorul se referă îndeosebi la preoții ortodocși, români - aveau o atitudine pasivă față de acest proces, iar pe de altă parte "majoritatea covârșitoare a parohienilor români", cum era cazul și cu cei "din suburbia Clocucica", din preajma capitalei sau cu românii din Toporăuți, "erau dedați cumplit la beție" și manifestau o mare reținere față de școală; ba, mai mult încă, "bieții clocucicani evitând în mod bător la ochi contactul cu intelectualii" și "cu școala", ajunseseră "de grăiau într-un jargon așa de împeștriat, cu vorbe rusești, încât cel mult după un deceniu ar fi trebuit să se prefacă în ruteni"⁴⁸ - previziune care, în condițiile ulterioare ale politicii staliniste, de aproape o jumătate de secol, s-a și adeverit. Procesul rutenizării este cu atât mai eficient cu cât, în vreme ce la Clocucica, de pildă, învățătorul român, Alexandru Cantemir se plângea că oamenii nu-și dau copiii la școală⁴⁹, zilierii ruteni sosiți în zonă, precum cei din Volcineț sau din Cernăuți primeau învățători ruși⁵⁰.

Analizând acest proces de invadare a Bucovinei în general și a părții de nord în special de către zilierii ruteni, Constantin Morariu este atent la rezultatele recensământului oficial, care "se face din zece în zece ani", tocmai având drept criteriu unic limba vorbită și ale cărui date îl îngrijorează; astfel, el constată, că, dacă în 1875 erau 221.000 români, 202.000 ruteni, 94.000 germani și evrei, 13.000

poloni, unguri, lipoveni (ruși), slovaci, armeni etc. "numai în 5 ani limba rusească (ruteană, ucraineană, n.n.) a întrecut-o pe cea românească cu 68.000 de suflete și încă celelalte limbi au dat înainte și au sporit, iar limba românească a dat tare înapoi, a scăzut cu 19.000 numai în 5 ani, lucru nemaiauzit și nemaipomenit până acum pe fața pământului"; această afirmație autorul jurnalului o probează cu datele oficiale ale recensământului din 1880, când se înregistrau: 190.000 români, 239.000 ruteni, 108.000 germani și evrei și alte 29.000 de etnii diferite⁵¹.

Cum explică autorul jurnalului acest pronunțat proces al rutenizării? Fară să analizeze în detaliu cauzele economice, militare și religioase ale imigrării rutenilor și huțulilor în Bucovina⁵², Constantin Morariu relevă în jurnalul său că, în momentul trecerii forțate a acestui teritoriu sub administrația galițiană, în 1786, "deși locuitorii Bucovinei erau mai toți români", dregătorii și mai ales învățătorii români au fost înlăturați din funcții și înlocuiți cu elemente alogene: "limba românească se stingea prin mulțime de sate ale noastre, pentru că întrânsele curgeau neconținut cete întregi de mazuri galițieni, care vorbeau cu românii numai rusește, așa și țărani noștri din acele sate, uitându-și limba cu totul s-au făcut ruși". Asimilarea lingvistică - fenomen catastrofal pentru destinele ulterioare ale Bucovinei - a fost urmată de falsificarea numelor românești: Mitrofan devenea Mitrofanovici (fiul lui Mitrofan), Turcan - Turcanovici. Asimilarea lingvistică și schimbarea numelor erau dirijate și oficializate mai ales în satele unde preoții și învățătorii erau poloni, sârbi sau ruteni; în școala normală din Cernăuți, între 1834-1850, de pildă, copiii erau învățați de dascăli ca Warnicki, Malawski, Sabara, Paulowicz - care, întocmai ca și faimosul director Theil, de la Suceava - aveau "cenzori" care urmăreau "care școlari vor vorbi românește", ținând evidența acestora, batjocorindu-i, maltratându-i: "Voi sunteți cei nepocăiți" întreba "poleacul învățător" citind tăblița cu numele școlarilor români, care îndrăzneau să vorbească și românește, după care - scrie Constantin Morariu - "bieții băieți erau întinși pe laiță și sălbatecul învățător începea a le melița dosul, ca să le urce mintea la cap"⁵³.

În jurnal se relevă și contrastul dintre prevederile legale și situația reală: legea imperială din 1867, în art. 19 prevedea că: "toate popoarele Austriei au drepturi egale și fiecare popor are dreptul nevătămat de-a-și apăra nația și limba și a griji de dânsle, împărăția recunoaște că toate limbile unei țări sunt egal îndreptățite în școli, diregătorii și în viața de obște. În localitățile unde locuiesc mai multe nații, școlile vor fi întocmite așa fel ca fiecare popor, fără nici o silă, să capete mijloacele trebuincioase pentru a învăța în limba sa"; dar, printr-o propagandă sistematică, perseverentă, finanțată și dirijată clandestin de guvernele de la Petersburg și de mișcarea naționalistă ruteană, filorusă, se susținea menținerea alfabetului chirilic, efectuarea slujbelor în limba slavonă, tipărirea în continuare a cărților de cult cu aceleași litere și învățarea slavonei în școli, sub pretextul aberant că "numai acela poate să aibă parte de rai și de împărăția cerului, care vorbește în casa sa limba rusească, adică limba lui Dumnezeu, iar cine vorbește limba țigănească, adică limba românească, acela va sta afară, la

poarta raiului, ca și câinii". O astfel de teză fantezistă se propaga, de pildă, la Roșă, Boian și Mologhia, lângă Cernăuți; la Mologhia, la acea dată erau "trei părți de români, o parte de ruteni și una de germani". Demascând această propagandă, care avea efecte în lumea rurală, neștiutoare, analfabetă, Constantin Morariu scrie "ei (rușii, n.n.) anume vreau să prefacă adevărul curat ca lumina soarelui, în întineric; ei aruncă cu glod în mărgăritarul cel strălucitor al limbii noastre; ei știu prea bine că, dacă țărani români din Bucovina își vor pierde limba, atunci își vor pierde și școala și biserica și toate averile și drepturile și toate aceste bunuri vor intra în mâinile veneticilor". Exploatați și prizoniți de nobilii poloni, stăpâni pe pământurile din Galiția și pe bisericile catolice, cei mai săraci dintre rutenii sosiți în Bucovina aflau aici condiții mai bune de câștig, pe moșiile secularizate ale fondului bisericesc și se foloseau de bisericile ortodoxe ale românilor, bucurându-se temporar și de numeroase scutiri fiscale și militare, din partea autorităților imperiale. În utilizarea limbii ucrainene tonul îl dădeau moșierii străini, arendașii, evreii, dar și unii localnici bogați, care își aduceau argați ruteni; apoi, țărani români le urmau exemplul: "prin sate - notează Constantin Morariu - au venit galițieni goi, flămânzi, nenprociți, ca vai de dânșii, căutându-și pâinea cea de toate zilele. Fiind ei bolânzi, nătângi, întinați pentru limba lor rusească, țărani noștri au început a vorbi cu dânșii numai rusește și-au pierdut limba românească", fiindcă unii moșieri, preoți sau arendași "cu un argat rus, cu un păzitor de noapte rus, cu jidanii, cu o moașă rusească, ori cu alți ruși vorbesc numai rusește"; în unele sate, unde rutenii veniți erau de confesiune unită, greco-romano-catolică, ca, de pildă la Rarancea, sătenii autohtoni au trecut și ei la biserica unită. Agitatori ruși au stimulat acest proces: "moscalii au tipărit zece porunci, împărțindu-le în multe țări și zicând în porunca a treia că o parte a Bucovinei are să fie a lor"; autorul jurnalului, martor ocular al procesului rutenizării ajunge la concluzia că "s-au rusificat Stănești, Călinești, Băbești, Cabești, Cuciur Mic, Mămăești, Rarancea, Hlivești, Orășeni, Toporăuți, Zăpeni și încă alte multe sate, care au fost odinioară curat românești"⁵⁴.

9. Lupta pentru apărarea și cultivarea limbii române este o primă direcție de activitate, în care se angajează părintele Constantin Morariu, indiferent de locul în care îl poartă pașii și parohia pe care i-o oferă stăpânirea.

Conștient că, "pe ruinele limbii noastre, slavonismul se lățește îngrozitor", Constantin Morariu începe prin a lua atitudine publică îndemnându-și proprii poporeni să-și dea odraslele la școală și să nu renunțe la limba maternă, pe care s-o apere ca pe lumina ochilor. Îndemnurile sale răzbat fie în cuvântările rostite în fața amvonului, în zilele de duminică și de sărbătoare, fie în paginile unor publicații românești - una dintre ele fiind, bunăoară "Revista politică" din Suceava, unde el publică ciclul intitulat **Limba noastră**. În coloanele publicațiilor el demască modul în care este prigonită și batjocorită limba română de către unii slujitori ai școlii bucovinene, ca directorul Theil sau profesorii Warnicki, Malawski, Sabara, Paulowicz, sintetizează știri în acest sens de la preoții din Crasna, Hliboca, Slobozia Rarancei, Volcineț, sau expune, într-un limbaj simplu, accesibil sătenilor

știutori de carte situația anormală a denaturării limbii materne ori acceptarea graiului aparținând zilierilor ruteni veniți din Galiția. "Avem în multe sate ale noastre țărani români, care, aflându-se în contact zilnic cu conlocuitorii lor de alte nații, vorbesc în mai multe limbi. Întrebăm, însă: știu țăranii aceia ce importanță are limba lor? Îi cunosc ei prețul? Pot ei să-i facă pe străini să le-o respecte? La anul viitor iar au să vie comisarii împărătești prin cele sate și au să facă o nouă conștiință a poporului din Bucovina, se înțelege că după parola: Umganssprache - limba de comunicație"⁵⁵.

Modificările în structura lingvistică a populației din lumea rurală îndeosebi sunt - apreciază Morariu - rezultatul direct sau indirect al ignoranței și al lipsei de responsabilitate din partea intelectualilor în general și al preoților în special: "Cine din acești conducători firești ai țăranului nostru - se întreabă autorul jurnalului - și-a dat până acum silința de a face pe această blândă oaie să priceapă și să simtă adânc **prețul limbii**, pentru care azi se zbușumă toate popoarele din lume"?

Îndemnul lui Constantin Morariu pentru cultivarea și dezvoltarea limbii române - care este definită drept "comoara cea mai neprețuită, odorul cel mai scump al unui neam de oameni", într-un cuvânt "viața unui popor", fiindcă, dacă "își pierde limba, îi pierdut și el"⁵⁶ - sunt consemnate într-o filipică, pe care o publică în "Revista politică"⁵⁷, apoi într-o broșură, în 1200 de exemplare, tradusă și în limba germană, reprodusă și în publicațiile "Tribuna" din Sibiu, "Gazeta Transilvaniei" din Brașov, "Calendarul poporului bucovinean" și preluate și de membrii societății academice Junimea, continuatoarea Arboroasei⁵⁸.

Constantin Morariu relevă semenilor că "suntem înconjurați din toate părțile de limbi străine, care se năpustesc asupra neamului nostru" și că, în pofida prevederilor legislative în vigoare, "care ocrotesc întrebuițarea limbii materne la noi în Bucovina", în fapt limba română continuă să fie "prigonită, batjocorită și urgisită de mulți străini din Bucovina" și "unii din acei străini numesc limba noastră limba țigănească, iar limba rusă o numesc limba îngerească și limba raiului". Demascând aceste etichetări ofensatoare, Morariu îi îndeamnă pe săteni și mai ales pe preoți să citească articolele sale "cu toată luarea aminte" fie individual, fie în grupuri "pe la clăci și pe la șezători", dar mai ales "duminica și sărbătorile, la strânsuri de oameni, ca să știe tot satul învățăturile cele bune" și "să nu-și mai lase călcat în picioare odorul cel scump al limbii românești"⁵⁹.

Pe lângă aceste lămuriri și îndemnuri, Constantin Morariu le oferă sătenilor și o sinteză a cunoștințelor sale, sub titlul **Istoria limbii românești**; el relevă că, "în Țara Ungurească, în Ardeal, în Banat, în Bucovina, în România și Basarabia locuia, pe timpul împăratului Traian, poporul dacilor"; după războaiele purtate de Traian asupra dacilor, timp de "patru ani de zile", la sfârșitul acestora, "dacii fură mai de tot stârpiți" și Dacia "prefăcută în anul 106 d.H. în țară romană", unde Traian a adus "mulțime nemărginită de oameni" și "de la acei romani aduși încoace de Traian ne tragem noi românii din ziua de azi" - Morariu admitând astfel vechea teză a lui Dimitrie Cantemir și a majorității ilumiștilor ardeleni cu privire la originea

noastră pur latină.

Adresându-se direct țăranilor, în cuvinte pe înțelesul acestora, Morariu scrie în continuarea sintezei sale: "însemnați-vă bine, fraților săteni, că noi românii, nu suntem niște lepădături ori niște venetici sosiți de ieri ori de alaltăieri în scumpa noastră țară, Bucovina, ci suntem aici de 1800 de ani"; de la romani - apreciază Morariu - am moștenit nu numai caracterul și structura gramaticală a limbii, ci "și marea virtute a vitejiei" și "multe credințe și datine", între care: obiceiurile de la Anul Nou, aruncatul banilor în groapa mortului și chiar ouăle fără pereche puse sub cloșcă". Și dacă imperiul roman s-a prăbușit - fiindcă "nici o mărire lumească nu ține veșnic" și "odată tot trebuie să vie o vreme, când orice mărire, orice strălucire trece ca roua ori se stânge ca fumul", autorul părănd să facă aluzie directă și la soarta imperiului habsburgic - deși după retragerea administrației romane din Dacia "au năvălit popoarele migratoare, curgând ca un potop", acest fapt nu a putut înăbuși procesul istoric al evoluției istorice; și "precum ies dintr-o tulpină bătrână și veche mlădițe nouă, așa au răsărit și din timpul cel vechi al romanilor alte popoare tinere, care trăiesc și astăzi, anume: franțuții, italienii, spaniolii, portugheții și noi, românii"⁶⁰.

Pentru a-și îmbărbăta semenii în fața vicisitudinilor rezultate de pe urma politicii habsburgice și îndeosebi a colonizărilor cu diferite populații alogene, Morariu evidențiază continuitatea și vitalitatea strămoșilor în acel mileniu al migrațiilor, când - probând mai mult ca oricând veridicitatea proverbului străvechi "apa trece, pietrele rămân" - istoria arată că "potopul popoarelor migratoare a trecut ca peste niște stânci neclintite, de munte" și "apa potopului s-a dus, iar stâncile au rămas", ceea ce oferă urmașilor posibilitatea să înțeleagă câtă "strașnică tărie de viață mai are poporul nostru român, dacă a scăpat el teafăr prin o mie de ani de chinuri și suferinți nemaiauzite și astăzi este un popor de peste 12 milioane de suflete" - autorul jurnalului gândindu-se nu doar la cei 190.000 de români bucovineni, ci la întreaga suflare românească din vechea Dacie. Întrebându-se: cum a fost posibilă supraviețuirea străbunilor pe timpul migrațiilor, autorul conchide: "Minunea aceasta ne-o arată vestitul Bonfiniu"⁶¹, care zice așa: Românii s-au luptat pe timpul năvălirii barbarilor mai mult pentru păstrarea limbii, decât pentru păstrarea vieții". Păstrarea limbii este deci sinonimă cu păstrarea ființei naționale: "Dacă s-ar fi lepădat strămoșii noștri de limba românească și ar fi grăit rusește, noi am fi astăzi ruși; dacă ar fi grăit grecește, am fi greci; dacă ar fi grăit ungurește, am fi unguri". Pentru a fi și mai convingător, Morariu îi îndeamnă pe semenii să ia aminte la ceea ce se petrece cu românii din afara statului român, cu încercările de desnaționalizare la care sunt supuși: "ungurii vreau în ruptul capului să-i prefacă pe românii din Ungaria, Ardeal și Banat în unguri; grecii se opintesc să-i prefacă pe românii din Macedonia și din Albania în greci; moscalii se silesc să-i prefacă pe românii din Basarabia în moscali; galițienii se folosesc de apucăturile cele mai nerușinate, ca să ne prefacă pe noi, românii din Bucovina, în mazuri"⁶² ori în boici"⁶³. Și, lucru ciudat: toți străinii aceștia caută, în toate chipurile să zugrume limba

românească, pentru că știu ei prea bine că numai așa își pot ajunge ținta⁶⁴.

Apelul la istorie este pentru Constantin Morariu un prilej de a-și convinge semenii că sunt răspunzători, atât în fața generațiilor din trecut, cât și a celor viitoare să apere "viața" adică "limba românească, pământul românesc", fiindcă greutățile cu care se confruntă generația sa sunt incomparabil mai ușoare decât cele din alte etape istorice și îndeosebi cea a migrațiilor: "dacă limba românească a fost păstrată cu atâta tărie de strămoșii noștri în timpul cel amar de o mie de ani al potopului migrațiilor, voi să n-o păstrați astăzi, când aveți dreptul împărătesc, din articolul 19 al legii din 21 decembrie 1867?"⁶⁵

Făcând o incursiune în istoria Bucovinei - care "era odată parte a Moldovei" - Morariu distinge două etape în evoluția acesteia: prima sub administrația militară (1774-1786), când cei doi guvernatori, Spleny și Enzenberg "ținură în mare cinste limba noastră" (concluzie, care exagerează și deformează realitatea⁶⁶ și cea de-a doua perioadă, de după 1786, când Bucovina "fu împreună cu Galiția", când "poleacii au fost varga lui Dumnezeu pentru noi", prin măsurile adoptate: excluderea învățătorilor și profesorilor români din școli, desființarea obligativității învățământului primar, prigonirea limbii române, încercarea chiar de a introduce, alături de limba oficială a imperiului, germana și limba poloneză ca mijloc de conversație în cadrul provinciei Galiția.

Îndemnurile insistente adreseate de Morariu contemporanilor de a-și apăra, păstra și dezvolta limba sunt însoțite și de diverse acțiuni complementare: publicarea unor **Sfaturi practice culese din istorie**⁶⁷ sau a unor documente, pe care le unește sub titlul **Hârtii vechi**⁶⁸, înființarea și implicarea sa directă în lumea rurală, prin Societatea doamnelor române sau prin cabinetul de lectură "Lumina"⁶⁹ condus de el însuși sau prin antrenarea societății politice "Concordia" (deși nu era oficial membru al acesteia), în numele căreia el adresează la 1895 un apel nu numai preoților, ci "Către toată suflarea românească din Bucovina"⁷⁰, apel intitulat **Fraților români din Bucovina**. În acest document este atacată și denunțată public administrația galițiană dintre anii 1786-1848, care a urmărit "o sistematică persecutare a limbii române" și astfel "a cauzat naționalității noastre dezastre, ale căror consecințe funeste le vedem și astăzi"; se propune drept remediu: aplicarea prevederilor legii din 1867 și utilizarea limbii române "în scris și în graiul viu, absolut în toate afacerile vieții publice și private", acțiune în care este necesar "să stăruie toți membrii națiunii noastre, energic și solidar, ca limba românească să-și ocupe dreptul său legal în toate actele și corespondențele oficiale comunale, parohiale, școlare, în toate actele și răspunsurile primite de la oficiile publice ale țării, în toate tipăriturile cu caracter de publicitate".

Considerând însă că mijloacele existente nu sunt și suficient de eficiente în apărarea și difuzarea limbii române în rândurile maselor țărănești, Constantin Morariu inițiază și difuzează "gazeta populară", care se va numi simbolic "Deșteptarea".

10. În legătură cu gazeta "Deșteptarea", Constantin Morariu aduce în

jurnal o sumă de informații valoroase, diferite, - și în bună parte inedite -, cu privire la: apariția publicației, scopul ei, conținutul, ecurile în diverse centre culturale românești, motivele și împrejurările îndepărtării lui Constantin Morariu din Cernăuți și ale decăderii și încetării existenței acestei publicații.

"De mult mă munceam cu gândul - scrie Constantin Morariu în jurnal - cum s-ar putea înjgheba o foaie în limba cea mai ușoară, țărănească", o gazetă "pentru trebuințele masei poporului". Acest gând s-a materializat într-un apel făcut public în 1892, odată cu izbucnirea conflictelor între forțele politice conservatoare din Bucovina și președintele țării, guvernatorul Pace⁷¹. Ceea ce l-a urmărit și însuflețit în concretizarea acestui gând au fost - precizează Constantin Morariu în jurnal - un raport de la 1848, al protopopului de Bosanci, Lazăr Grigorovici, raport publicat abia în 1890 și în care se dezvăluiau dificultățile și adversitățile cu care se confruntau românii din Bucovina pe tărâm cultural în general și școlar în special⁷². De asemenea, i-au fost îndemn în lansarea acestei inițiative: o scrisoare a lui Alecu Hurmuzachi din luna martie 1862 către episcopul Hacman, activitatea pilduitoare a profesorului său, I.G. Sbiera, nădejdea că după conflictele românilor cu guvernatorul Pace vor urma "zile mai bune" și conținutul unui articol al lui Take Ionescu din "Romanische Rewue"⁷³.

Apelul Comitetului de întemeiere al foi poporale "Deșteptarea" este de fapt redactat și difuzat de Constantin Morariu⁷⁴, în 1892, când nu se constituise încă un comitet. Ulterior se formează și un comitet de redacție, care, aflăm din jurnal, avea următoarea componență oficială: președinte - Artemie Berariu, paroh din Ceahor, iar ca membri: Vasile Morariu (văr cu autorul jurnalului), Grigore Haliș și Calancea, ambii profesori la facultatea de teologie, Teleagă, prefectul seminarial, Ștefan Șaghin, predicator la catedrala ortodoxă din Cernăuți, Dimitrie Bucevski, directorul tipografiei arhiepiscopale și Constantin Morariu. În realitate deși în mod formal ca redactor responsabil figurează pe frontispiciul gazetei Ilie Dimitrovici, inspectorul rezidențial arhiepiscopal⁷⁵, care însă și-a dat demisia înaintea apariției propriu-zise a gazetei⁷⁶, iar ca editor și administrator Dimitrie Bucevski - în primii trei ani, care reprezintă și activitatea cea mai glorioasă a publicației, majoritatea covârșitoare a articolelor au fost concepute și scrise exclusiv de Constantin Morariu.

Autoevaluându-și activitatea publicistică desfășurată, ca și starea sufletească ce l-a însoțit atunci când scria în coloanele gazetei "Deșteptarea", Constantin Morariu notează în jurnal: "Nimic în viață n-am lucrat eu așa cu sete și dor fierbinte, ca la "Deșteptarea". Gândul și preocuparea de a da celor mulți și însetați de cultură o publicație, care să le satisfacă în cât mai mare măsură așteptările, î-au cucerit pe deplin toate clipele sale de răgaz, ba, încă, scrie el "chiar noaptea, prin somn, visam planuri de îmbunătățire a sortii poporului nostru"⁷⁷.

Informațiile din jurnal ne sunt indispensabile spre a stabili paternitatea celor mai valoroase materiale din coloanele gazetei. Astfel, deși nu sunt semnate, toate articolele despre **limba română**, în afară de două (care sunt ale lui Constantin Hurmuzachi) îi aparțin lui Constantin Morariu. Lui îi aparțin și articolele ce se referă

la **Regulamentul de alegere comunală, Constituția împărăției Austriei**, ciclurile ample **Pământul nostru** (10 articole scrise și la îndemnul prietenului său George Popovici) sau cel intitulat **Să ne strângem puterile la un loc**; îi aparține de asemenea, traducerea lucrării **Din istoria lumii**, tălmăcită după dr.Th. B. Welter⁷⁸. Unele dintre colaborările sale s-au bucurat de un deosebit succes; ciclul **Pământul nostru** a fost republicat în "Calendarul poporului bucovinean" pe anul 1902 și a apărut apoi și separat în broșură, sub un nou titlu **Moșia și limba noastră**, broșură editată într-un mare număr de exemplare ce s-au distribuit gratuit în satele și orașele Bucovinei; fragmente din traducerea sa, **Din istoria lumii**, de Welter, au fost reproduse și în "Gazeta Transilvaniei" în 1897, iar comitetul de redacție al acestei prestigioase publicații românești din Brașov îi scria lui Constantin Morariu: "ar fi de nespusă valoare pentru bibliotecile noastre populare, dacă (lucrarea, n.n.) s-ar tipări și separat, în broșură".

Din jurnal aflăm și despre sfera largă a răspândirii și ecoul favorabil al gazetei "Deșteptarea" în întreg spațiul locuit de români: în Basarabia, în Banat, în Transilvania și în România. Din zona dintre Prut și Nistru s-au făcut abonamente la "Deșteptarea" mai ales de către preoți. La Timișoara, directorul publicației "Foaia de Duminică" le cere redactorilor: "de ce n-ați scrie și voi ca cei de la "Deșteptarea"? Un student ardelean, Proca, despre care aflăm că în 1895 citea "9 foi populare românești", declara colegilor săi de la Universitatea din Cernăuți "dintre toate, mai cu drag citesc "Deșteptarea". Din regatul României, Ionel Grădișteanu, venind în vizită la Vasile Morariu, în 1895, la Cernăuți declara: "Foaie poporală ca "Deșteptarea" noi, românii n-am avut și nu avem. Avem în România "Gazeta săteanului" și "Gazeta țăranilor". Avem la Sibiu "Foaia poporului"; te asigur că poporul nu le înțelege. "Deșteptarea" însă, trimite-o în toate provinciile locuite de români, tot poporul o va înțelege". De aceea, nu este lipsit de semnificație faptul, consemnat în jurnal, că, după modelul "Deșteptării" a apărut la București publicația care s-a impus și a supraviețuit numeroaselor "foi populare" ce apăreau atunci, "Albina"⁷⁹.

Succesele și aprecierile de care s-a bucurat în primii ani gazeta "Deșteptarea" printre cititorii români de pretutindeni își are explicația în două elemente fundamentale: conținutul și limbajul, care s-au afirmat și armonizat pe deplin, grație capacității creatoare, muncii migăloase, talentului, spiritului generos al lui Constantin Morariu, sufletului și cugetului său curat.

În privința conținutului, autorul jurnalului ne explică limpede și concis: "Sistemul îmi era să încep de la alfa condițiile ce garantează viața unui popor, anume, de la aer, lumină, școală, pământ, lege și să urmez succesiv mai departe"⁸⁰. De aceea și programul publicat în primul număr al gazetei, la 1 ianuarie 1893, este lapidar: "Frați români! Este acuma timpul să știe toți cărturarii noștri de unde ne tragem și la ce suntem în lume; este timpul să ne trezim cu toții și să ne ridicăm ochii ca să știm ce să facem, cele ce sunt bune pentru noi și neamul nostru românesc, pentru copiii noștri"; gazeta - continuă același program - se va ocupa

și cu "treburile economice, negustorești și meșteșugărești; cu istoria Bucovinei, de la începutul ei și până astăzi; cu istoria românilor", într-un cuvânt, redactorii de la "Deșteptarea" se vor călăuzitorii semenilor lor: "Câtă mângâiere simte drumețul, când, în puterea nopții, zărește în depărtare licărind o lumină ce-l îndreaptă din drum; astfel de bucurie și mângâiere am dori să dăm poporului nostru, prin gazeta aceasta; voim și noi, ca niște călăuzi credincioși, să-i arătăm cât ne-o fi cu putință, calea pe care trebuie s-o apuce"⁸¹. În același prim număr gazeta își motiva apariția și prin faptul că, în timp ce 208.301 de locuitori bucovineni autohtoni aveau, la acea dată o singură publicație, în limba maternă, "Gazeta Bucovinei", coloniștii germani din Bucovina, deși de 20 de ori mai puțini numeric, aveau patru ziare⁸².

Militând pentru "luminarea minții și creșterea în legile și obiceiurile strămoșești", pentru tot ceea ce "poate apăra dreptul nostru de a trăi în țara noastră ca popor de viță românească"⁸³, gazeta are un conținut bogat, complex, cuprinzând o sferă tematică extrem de diversă: necesitatea apărării și promovării limbii române - "noi, românii bucovineni sau grijim de limba noastră și atunci vom trăi, sau nu grijim de dânsa și atunci numaidecât trebuie să ne stângem numele și țara aceasta"; dezvoltarea învățământului în limba maternă, fiindcă, "noi, românii de aici nu avem învățători; pentru ca să-i avem, ne trebuie școală, în care ei trebuie să învețe, așa, ca mai târziu să poată învăța pe alții; noi, însă, nu avem școală pentru învățătorii noștri"; apărarea și emanciparea țăranimii, care și în Bucovina formează majoritatea covârșitoare a populației și în numele căreia în coloanele gazetei se publică în chiar cel dintâi număr, din 1893, o scrisoare deschisă adresată membrilor parlamentului de la Viena, cu prilejul întrunirii din acel an: "Strângeți-vă sănătoși și chibzuiți ce-ți chibzui, dar de una să nu uitați, adică să luați seama să fie bine, mai bine și de țara noastră și mai ales de noi, țăranimea, de care ziceți și domniile voastre că suntem talpa țării. Noi nu știm, cum judecați Domniile voastre, dar și pe noi tare ne mănâncă un lucru: vin adică să ne ceară birul tot după pătrarul de an și ni-l cer și în timp de primăvară ca și în cap de vară"⁸⁴; stăvilirea imigrării rutenilor din Galiția, fiindcă, se plâng țăranii autohtoni "de când au venit boierii din Galiția ne dau de câștig al 35-lea snop, deci, cum putem trăi? Birul trebuie a-l plăti, copiii a-i îmbrăca și a-i hrăni și de unde bani să-i iei?"; apoi "locurile cele mai de frunte ale acestui pământ (...) au ajuns în mâinile străinilor" ei stăpânesc centrul comunităților sătești în timp ce românii sunt "scoși din vatra satului și dați în cel prund sau pe cele râpe depărtate" - motiv pentru care unii țărani bucovineni emigrează în America⁸⁵; apelul frecvent la istorie are adesea ținută directă de atac criticarea și denunțarea prezentului: "strămoșii noștri sute de ani au fost osândiți să poarte jugul cel rău al turcilor", dar "asupriții noștri de azi sunt mult mai răi; ei stau în dosul legilor și de acolo se repăd asupra noastră pentru a ne da lovitura de moarte. Toate câte le auzi și le vezi în Bucovina îți spun că te afli într-o țară de robie"⁸⁶. Gazeta ia apărarea cauzei drepte a memorandiștilor din Transilvania⁸⁷; oferă cititorilor informații despre situația românilor din Basarabia, despre românii din Serbia, Bulgaria și Grecia, ca și despre unii dintre aceștia, care

au venit în România și au ajuns personalități "de vază" în statul român liber⁸⁸. Gazeta publică și numeroase creații folclorice - cele mai multe exprimând amărăciunile bucovinenilor, ca în versurile de față:

"Foaie verde de trifoi

Noi, românii, vai de noi

Ne frig cei nemți și ciocoi

Ne mănâncă de sudoare

Și ne calcă în picioare

Noi le cerem lor dreptate

Ei se-nbuiă în palate

Ne jupoaie și ne bate

Ca pe vitele-njugate"⁸⁹.

Cel de al doilea element, care a asigurat succesul "Deșteptării" a fost - și exemplele citate o ilustrează cu prisosință - limba curată, populară, pe înțelesul oamenilor de rând, aspect despre care Constantin Morariu, sufletul și creierul gazetei notează în jurnal: "Totdeauna, când mă puneam pe scris, îmi închipuiam că un simplu bădică, nu un cărturar stă la spatele mele și îmi urmărește cu ochii tot cuvântul așternut pe hârtie, întrebându-mă la cuvintele neînțelese de el: da asta sau cutare vorbă ce va să zică? Iată de ce mă silieam să scriu în limba cu totul vulgară, grijând ca nici un cuvânt să nu rămână neînțeles nici de cel mai simplu cititor"⁹⁰.

Dar tocmai această activitate de îndrumător, animator și editor cu rol decisiv la "Deșteptarea" a fost unul din motivele principale pentru care forurile diriguitoare, politice și eclesiastice ale Bucovinei, îl înlătură pe Constantin Morariu din capitală, îl împiedică să rămână paroh la Cernăuți, trimițându-l la Pătrăuți, în 1896. "Știam eu de mai nainte - notează el în jurnal - cum agenți secreți mă pândeau în mod vădit, când intram la tipografie și când ieșeam de-acolo" și "măcar că numele meu nicăieri nu se afla întrânsa (înscris pe paginile "Deșteptării", n.n.), lumea toată știa că lucrez la ea"⁹¹.

Pentru a salva și asigura continuitatea gazetei, s-a propus înlocuirea lui Constantin Morariu din funcția de redactor șef, pe care o deținea de fapt, cu Vasile Morariu, profesor la teologie și cu Artenie Berariu, care însă, au refuzat. Până la "limpezirea apelor", Constantin Morariu n-a mai călcat prin redacție, dar el continua s-o conducă din umbră; manuscrisele sale pentru "Deșteptarea" erau copiate și predate redacției în mod clandestin, de către soția lui Dimitrie Bucevski. O nouă lovitură a primit "Deșteptarea" în 1895, când, imediat după decesul mitropolitului Silvestru Andreievici Morariu - admirator și tainic sprijinitor al gazetei - autoritățile habsburgice au decis să închidă tipografia arhiepiscopală, iar cele două publicații românești - "Gazeta Bucovinei" și "Deșteptarea" - se văd silite să apară în tipografia lui Eckhardt, unde intră ca simplu culegător de litere și fostul director al

singurei tipografii românești, cea desființată (de la arhiepiscopie), Dimitrie Bucevschi.

După îndepărtarea lui Constantin Morariu din Cernăuți (un întreg capitol ar putea avea ca subiect intrigile și mașinațiunile rutenilor și ale autorităților imperiale pentru a zădărnici activitatea unor oameni ca autorul jurnalului!) acesta a continuat să colaboreze la "Deșteptarea", fie cu traduceri, fie cu articole proprii; dar, lipsită de aportul direct, de talentul literar și calitățile organizatorice ale sale, gazeta își diluează conținutul, traversează o perioadă de criză simțind lipsa și sprijinul unor colaboratori de calitate și confruntându-se cu mari dificultăți financiare, unele create voit de către autorități; lancu Flondor a încercat să soluționeze parțial această situație, prin transformarea gazetei în organ oficial al Partidului Național-Poporal, al românilor, în lupta cu Partidul Democrat condus de Aurel Onciul, care, în numele unei false democrații devine unealta rutenilor.

11. Jurnalul ne dezvăluie și alte aspecte ale activității lui Constantin Morariu. Astfel, jurnal aflăm detalii cu privire la modul cum s-au născut acele contribuții istoriografice valoroase, ale lui Constantin Morariu, printre care, în primul rând **Kulturhistorische und ethnographische Skizzen über die Romanen der Bukowina** (Resicza-Wien, 1888-1891), **Părți din istoria românilor bucovineni** (Cernăuți, vol.I, 1893, vol.II, 1894), pentru realizarea cărora Silvestru Andreievici Morariu i-a oferit cu generozitate, așa cum aflăm din jurnal, "toate actele din arhivele Consistoriului (ortodox, din Cernăuți, n.n.), toate programele anuale ale școlilor și felurite știri private", apoi, "relativ la literatura română din Bucovina" - ne relatează același Constantin Morariu în jurnal - "am adresat o mulțime de scrisori prin țară"⁹², preluând și dezvoltând acea metodă (a corespondențelor, a sondajelor și chestionarelor trimise în toate colțurile locuite de români) utilizată înaintea sa, cu mult succes de către Aron Pumnul, pentru realizarea aceluși celebru **Lepturariu românesc**⁹³.

În speranța că într-un viitor apropiat cititorul va putea el însuși lua contact direct cu întreg jurnalul lui Constantin Morariu, credem necesar să încheiem referirile noastre, nu înainte de a releva că, între inițiativele și eforturile perseverente ale sale, în domeniul emancipării prin cultură se înscriu și instituțiile culturale propuse, finanțate din vinderea lucrărilor sale sau prin fondurile strânse prin osârdia lui, ca de pildă: **Azilul de fete române** din Cernăuți, **Școala superioară de fete** (creată la propunerea sa, pe cheltuiala Fondului Bisericesc)⁹⁴. **Institutul Biblic din Bucovina** (înființat în 1912 la Suceava și având o publicație proprie; după modelul acestuia s-a creat o instituție similară și în România, de după primul război mondial)⁹⁵ - instituții pe care, în 1924, pe când era bolnav și ținut la patul suferințelor, Constantin Morariu le considera cu mândrie și pace sufletească liniștitoare "copiii spirituali" ai vieții și strădaniilor sale; "acești copii, nota el în filele de la sfârșitul jurnalului, îmi dau la bătrânețe cea mai dulce mângâiere, mă fac să presupun că mi-am împlinit scopul vieții"⁹⁶.

NOTE

1. Arkadi Jukowski, *Istoria Bucovinei*, Biblioteca gazetei "Ceas", Cernăuți, 1991, p. 2.
2. Mihai Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), Editura Academiei, București, 1993, p. 19.
3. Textul lucrării lui Ion Budai-Deleanu s-a tradus din limba germană în românește în 1894 și s-a publicat în 8 numere ale "Gazetei Bucovinei" de către George Bogdan-Duică, iar recent a fost reprodus integral în "Suceava", vol. XX/1993, pp. 195-217.
4. Este vorba de valorile spirituale păstrate de Octavia-Leca Morariu în apartamentul din Suceava, strada Mărășești, nr. 34, Bloc T3, ap. 5, azi proprietatea familiei Olaru care păstrează cu sfințenie valorile familiei Morariu și care ne-a înlesnit cercetarea jurnalului; la Muzeul Bucovinei se află și Fondul memorial-documentar Octavia și Leca Morariu, cu 6387 volume de cărți și publicații.
5. "Viața românească", Iași, nr. 6/1906, pp. 471-474.
6. Idem, nr. 8/1907, pp. 222-228.
7. *Floarea Soarelui*, nr. 1/1927, pp. 305-309; *Făt-Frumos*, Cernăuți, III, 1928, pp. 41-42, 71-86 și 110-112; IV/1929, pp. 171-176; V/1930, pp. 159-163, 196-203; XII/1937, pp. 124-126, 191-193 și *Junimea Literară*, Cernăuți, XII/1927, p. 261-270.
8. Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina (1775-1918)*, Cernăuți, 1926, pp. 135-140.
9. D. Marmeliuc, *Constantin Morariu*, "Făt-Frumos", nr. 2/1927, p. 3.
10. Romulus Cândea, *Preotul Constantin Morariu*, "Calendarul Glasul Bucovinei", nr. 9/1928, pp. 44-47.
11. Vasile Grecu, *Constantin Morariu*, "Gazeta Bucovinenilor", București 1935, pp. 12-13.
12. Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. 3/1936, pp. 232-233.
13. Gheorghe Cardaș, *Preotul Constantin Morariu, 1854-1927*, "Albina", nr. 41/1937, p. 197.
14. Petru Iroaie, *Poezia lui Constantin Morariu*, "Junimea Literară", nr. 26/1937, nr. 1-9; "Glasul Bucovinei", nr. 13/1937, p. 5.
15. Ion Gherghel, *Goethe în literatura română*, București, Imprimeriile Monitorului Oficial, 1931, pp. 83-87.
16. V. Loichița, *Preotul și românul Constantin Morariu*, Editura "Glasul Bucovinei", 1938.
17. I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VIII, București, Tipografia Bucovinei, 1946, pp. 1-22.
18. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1970, pp. 586-587.
19. Emil Satco, Ion Pânzaru, *Dicționar de Literatură*; Bucovina, Suceava, 1993, pp. 145-146.
20. Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 138.
21. Constantin Morariu, *Cursul vieții mele*, mss, p. 114.
22. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 357-371.
23. C. Morariu, *op. cit.*, p. 1.
24. *Ibidem*, p. 6.
25. *Ibidem*, p. 7.
26. *Ibidem*, pp. 8-9.
27. *Ibidem*, pp. 9-10.
28. *Ibidem*, p. 13.
29. *Ibidem*, pp. 14-15.
29. *Ibidem*, pp. 14-16.
30. *Ibidem*, pp. 17, 18.
31. *Ibidem*, p. 8.
32. *Ibidem*, pp. 18-19.
33. Fondul religioson greco-ortodox din Bucovina a fost creat la 19 iunie 1783; el cuprindea

toate averile mobile și imobile, sursele de venituri ale bisericilor, mănăstirilor și schiturilor, ale episcopiei de Rădăuți și proprietățile acestora din Moldova (Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 191-197).

34. I.G. Sbiera explică astfel această formă de activitate: excursiile mai ale erzu prilejuite de "sărbătorirea învierii naturii, sărbătoarea Primăverii, maiatul cum îi ziceam noi, Armindenul, cum îi ziceau românii ardeleni" (I.G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 169).

35. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 20.

36. *Ibidem*, pp. 24-25.

37. ilot = sclav în Sparta antică; aici cu sensul de supus al imperiului habsburgic.

38. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 26.

39. *Ibidem*, pp. 33-52 și 127.

40. Ilie Dușan, "Arboroasa", București, 1930; Teodor Bălan, *Procesul Arboroasei (1875-1878)*, Cernăuți, 1937; Romulus Cândea, *Arboroseni, trădători austrieci și naționaliști români*, Cernăuți, 1937.

41. "Familia", 1877, p. 201.

42. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 33-36.

43. "Bukowina" nr. 6/1878, pp. 4-24.

44. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 48-82; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, pp. 212-233.

45. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 41-42.

46. *Ibidem*, pp. 45-47.

47. *Ibidem*, p. 124.

48. *Ibidem*, p. 77.

49. *Ibidem*, p. 80.

50. *Ibidem*, p. 82.

51. *Ibidem*, pp. 84-85; datele din 1880 coincid cu cele consemnate și de Ion Nistor, *op. cit.*, p. 312.

52. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 169-176.

53. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 91-93.

54. *Ibidem*, pp. 95-96.

55. *Ibidem*, p. 84.

56. *Ibidem*, p. 85.

57. "Revista politică", Suceava, nr. 20-21/1889.

58. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 83-84.

59. *Ibidem*, pp. 85-86.

60. *Ibidem*, p. 89.

61. Antonio Bonfini (1434-1503) istoric și umanist italian, istoriograf al lui Matei Corvin; în lucrarea sa *Rerum hungaricarum decades* ne oferă numeroase informații despre români.

62. mazuri = grup etnic din zona Mazovia.

63. boici = ruteni, grup din Galiția.

64. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 90-91.

65. *Ibidem*, p. 97.

66. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 274-287.

67. "Gazeta Bucovinei", nr. 58/1892.

68. Idem, nr. 83, 85, 86/1892.

69. C. Morariu, *Mss. cit.*, pp. 99, 100.

70. Apelul este reprodus și în jurnal, dar a fost publicat și în "Gazeta Bucovinei", nr. 85/1895.

71. Despre aceste lupte vezi Ion Nistor, *op. cit.*, pp. 261-262.

72. "Revista politică", Suceava, nr. 7/1890, p. 15.

73. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 103, 112.

74. "Gazeta Bucovinei", nr. 57/1892; C. Morariu *Mss. cit.*, p. 112.

75. Vezi colecția gazetei "Deșteptarea" la Fondul memorial-documentar "Simeon Florea Marian",

Suceava; vezi și Victor Morariu *Semicentenarul "Deșteptării" lui Constantin Morariu*, Cernăuți, 1945, pp. 5, 18.

76. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 112.
77. *Ibidem*, pp. 113-114.
78. *Ibidem*, p. 120.
79. *Ibidem*, p. 114.
80. *Ibidem*, p. 113.
81. "Deșteptarea", Cernăuți, nr. 1/1893, p. 1.
82. *Ibidem*, p. 3.
83. "Deșteptarea", nr. 12/1896, p. 90.
84. Idem, nr. 1/1893; 6/1896, p. 46 și 18/1896, p. 137.
85. Idem, nr. 2/1893, p. 12 și 7/1893, p. 50.
86. Idem, nr. 18/1896, pp. 136-138.
87. Idem, nr. 22/1893, p. 168.
88. Idem, nr. 8/1894, p. 57.
89. Idem, nr. 11/1893, p. 88.
90. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 113.
91. *Ibidem*, p. 115.
92. *Ibidem*, pp. 104-112.
93. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, pp. 449-452.
94. C. Morariu, *Mss. cit.*, p. 61.
95. *Ibidem*, pp. 188-194.
96. *Ibidem*, p. 229.

CONSTANTIN MORARIU: "THE WAY OF MY LIFE" (THE DIARY)

SUMMARY

The author points out the unpublished documents about Bukowina, there is also the diary *The Way of My Life* by Constantin Morariu, a famous priest, secretary of Academic Society "Arboroasa", militant of cultural life, writer and historian.

His diary offers us precious informations about Morariu Family which gave to Bukowina a pleiad of scholars, about the life and the activity of the author, about the process of "Arboroasa" or another significant aspects of history of this region during the habsburgic authority - for example, the phenomena of Bukowina ukrainianization, the fight of the romanians from Bukowina for defense and promotion of romanian language, the context of appearance and statement of the publication "Deșteptarea", the circumstances in which was written the work. Parts of the history of the romanians from Bukowina.